

Antropološka misao u filozofiji Maxa Schelera

Dalibor Pinčić*

Sažetak

Vrlo je važno naglasiti osobiti položaj čovjekove egzistencije u odnosu prema ostalomu živom svijetu. Filozofske tradicije poput pozitivizma, naturalizma i pragmatizma nastojale su narav čovjeka objašnjavati kroz evolucijski razvoj, genetski ustroj i kroz životinjski instinkt gospodarenja nad prirodom. U posljednje vrijeme smo svjedoci sve većeg dovođenja u pitanje evolucijske koncepcije razvoja života. Zato je nedopustivo reduciranje čovjeka isključivo na razum i na ono što je u dohvatnu osjetilnog u službi ugone, koristi i moći. Svi prije navedeni misaoni pristupi u svojem temelju zagovaraju koncepciju materijalizma u kojemu negiraju postojanje osobe i duha iz razloga što se čovjek može objasniti prirodnim determinističkim zakonima. Max Scheler je u svojem konceptu filozofske antropologije dokazao osobitu narav čovjekova djelovanja i jedne stvarnosti koja ima potpuno različite karakteristike od ostaloga živog svijeta, a to je stvarnost samosvjesne osobe koja potiče na promišljanje o vlastitu djelovanju. Takvo promišljanje uzrokuje ustanovljavanje primjerenih modela djelovanja. Zbog toga čovjek bira odgovarajući pristup. Takva pak situacija implicira postojanje slobode i samim time duhovne osobe. Osoba sa slobodom se može oduprijeti instinktu koristi, pohlepe, moći nad prirodom i razmišljati o drugim vrijednostima, poput ljubavi koja potiče na askezu da bi bili usmjereni na dobro drugog. Izvor tog dinamizma osobne ljubavi ne možemo pronaći u materijalističko-determinističkom svijetu, već u jednoj stvarnosti — Osobi Boga.

Ključni pojmovi: živo biće, život, emocionalni poriv, osjećaj, instinkt, tehnika, Husserl, Bergson, znanost, svijest, samosvijest, sublimacija, odnos, duh, um, egzistencija, intuicija, sloboda, osoba, čovjek, obrazovanje, kultura, spoznaja, istina, askeza, ljubav, narav, bit, bitak, iskustvo, svijet, ideja, metafizička fenomenologija, Bog.

Uvod

U povijesti filozofijskog promišljanja čovjek je bio trajna preokupacija i velika zagonetka u određivanju njegova bitka. On je bio izvor iznimnog čuđenja prema dokučivanju naravi njegova djelovanja i metafizičkog položaja u svijetu.

* Dalibor Pinčić, profesor, Zemunik Donji.

Grčka filozofija, posebno Platon i Aristotel, stvorila je monumentalna djela kao rezultat duboke težnje i radoznalosti u razjašnjavanju čovjekova bitka. Njene postavljene teze su i danas vrlo aktualne i jak su poticaj suvremenim istraživanjima te su ujedno temeljne smjernice prema rješavanju ove problematike. Te je smjernice na jedan osobit način interpretirala tradicija skolastičke filozofije i dodala nove spoznaje te bacila novo svjetlo na određene aspekte čovjekova djelovanja.

U daljnjem razvoju filozofsko–antropološke misli nailazimo na još jedno važno misaono razdoblje koje je donijelo nove poglede na razumijevanje čovjeka. To je razdoblje njemačkoga klasičnog idealizma. Njegov pristup problemu je dao zanimljive rezultate, ali je s druge strane postavljao jednostrana rješenja koja su pridavala prvenstvo umu, gdje su svijet i materijalna stvarnost imali sekundarni i manje važni metafizički status u objašnjavanju karaktera čovjekove spoznaje. Spoznajne forme uma su važne, ali ih ne smijemo apsolutizirati i pridavati apriornim sudovima isključivu vrijednost u proširivanju znanja te zanemarivati aposteriorni karakter spoznajnog procesa. Ne smijemo zaboraviti na temeljni spoznajni postupak uma, postupak apstrakcije, preko kojeg izvlačimo bit iz pojedinačnog predmeta u iskustvu i tako stvaramo opće pojmove za razumijevanje svijeta.

Njemački idealizam je samo djelomično objasnio narav čovjeka i ukazao na jedan segment njegova bitka. Kant je sažeo sva filozofska pitanja u jedno: Što je čovjek? Osebujući kritičar njemačkog idealizma je bio Kierkegaard koji je Hegelu prigovorio da je u svojem tematiziranju bitka zaboravio na položaj čovjeka i mjesto njegove egzistencije u dijalektici pojma. Kierkegaard je postavio zanimljivo i važno pitanje: Što je s mojom egzistencijom? Kakav je moj osobiti način postojanja?

Promatranjem svoje egzistencije otvorio je novo poglavlje u shvaćanju antropologije. Pitanjem o metafizičkom položaju vlastite egzistencije dolazi do spoznavanja stvarnosti *osobe*, stvarnosti u kojoj smo sposobni promatrati sebe i svoje djelovanje i u uspostavljanju odnosa s drugom osobom. O ovom uspostavljanju odnosa s drugom osobom pisao je također Gerd Haeffner u svojoj knjizi *Filozofska antropologija*¹, gdje možemo pronaći zanimljive poglede na socijalne aspekte čovjekova bitka.

Metodologija koja može omogućiti davanje primjernih antropoloških odgovora je fenomenologija ustanovljena od strane Edmunda Husserla. Ona nadilazi jednostrano pozitivističko–naturalističko shvaćanje čovjeka te daje uvid u važnost uma i duha u samosvijesti vlastita djelovanja i samopromatranju svojeg bića, čije djelovanje pokazuje različite manifestacije od ostaloga živog svijeta. Postupak koji demonstrira djelovanje duha u samosvijesti je Husserlovo ustanovljavanje transcendentne redukcije zahvaljujući kojoj je moguće nadilaženje pozitivističkog mistificiranja iskustvenih sadržaja koji su samo u dohvat osjetilnih sposobnosti.

Takvo izuzetno dostignuće nalazimo u filozofiji Henrija Bergsona koji je pomirio idealistički i materijalistički aspekt, gledište čovjekove naravi. To je učinio

1 Usp. G. Haeffner, *Filozofska antropologija*, Naklada Breza, Zagreb, 2003, str. 46.

otkrivanjem jedne posebne sposobnosti — intuicije, preko koje možemo pronaći temelje razumskim, pozitivističkim spoznajama. U takvom duhovnom kontekstu Max Scheler stvara svoju osebnju filozofsku misao i pokreće vrlo važan projekt filozofske antropologije. On nastoji odgovoriti na Kantovo pitanje o bitku čovjeka koje je nerazdvojno od tematiziranja ideje svijeta, čovjeka i Boga. Pritom je nadišao aporije transcendentne dijalektike u sferi čovjekova djelovanju u okviru njegove egzistencije, i zato navedene ideje nisu formalno–idealne naravi, već tvore jedno čvrsto jedinstvo koje je konkretno, prisutno i stvarno. To jedinstvo se očituje u povezanosti čovjekova djelovanja i svijeta, gdje u odnosu prema ostalomu živom svijetu nailazimo na osobitost čovjekova postojanja te na bitnu stvarnu povezanost njegove s Božjom egzistencijom. Ovaj konstitutivni princip iznalaženja istine bit će temeljno Schelerovo sredstvo u utemeljivanju etike, teorije spoznaje, metafizike i naravno filozofske antropologije.

Emocionalni poriv, instinkt i samosvijest

Temeljne Schelerove antropološke misli nalazimo u njegovu djelu *Položaj čovjeka u kozmosu*². U tom djelu ističe netočnost prirodnoznanstvenog antropološkog stava koji je bitno povezan s razumijevanjem naravi životinje. Takav naturalistički redukcionizam i podređivanje čovjeka životinji neprihvatljivi su. Ovom shvaćanju on suprotstavlja svoje filozofsko stajalište koje ćemo detaljnije obraditi u ovome članku.

Da bi kvalitetno izložili bit čovjeka, potrebno je prethodno odrediti karakteristike *živog bića*. Ono ima sposobnost samokretanja, samooblikovanja, odnosno živo biće ima »zasebni i unutrašnji bitak, u kojemu sebe zamjećuje«³. Scheler posebno izlaže živi svijet u njegovoj stupnjevitosti. Najniži stupanj života je *emocionalni poriv* koji je spontan, silovit, slučajan i nema instinktivnu usmjerenost prema određenom predmetu. Takav poriv nema motivaciju za ostvarenje nekog cilja. To je stvarnost koju nalazimo u biljci. Ona ne reagira na konkretan predmet, nego na neodređenu cjelinu: npr. biljka reagira na svjetlost, ali ne reagira na određene tipove svjetlosti, poput boja. Svi vegetativni procesi prema razvoju su posljedica rasta, dok osjet kod životinja predstavlja reakciju na izvanjski podražaj koji omogućava promjenu kretanja.

Kod biljke je nemoguće postići učinak uvjetovanih odgovora izazvanih uvjetovanim podražajima kao kod životinja kod kojih možemo uvjetovati ponašanje. U njoj je prisutan niži stupanj razmjene energije s okolinom i sklonost prema prehranjivanju, rastu i smrti. U tom primanju osjeta od okoline nalazimo začetke primitivne svijesti i zato možemo istaknuti da svijest predstavlja aktivnu preradu osjeta.

Također, kod ovakve vrste živog bića nećemo pronaći težnju prema stvaranju zajednice i odnos vođe i sljedbenika te nećemo vidjeti pojavu oponašanja, kao kod

2 Usp. M. Scheler, *Položaj čovjeka u kozmosu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

3 Isto, str. 16.

životinja. Emocionalni poriv možemo pronaći i kod čovjeka, ali su u njemu prisutni i drugi aspekti bitka koje nalazimo i kod biljaka i životinja.

Sljedeći, viši stupanj života koji istražuje Scheler je *instinkt* koji je vrlo izražen u životinjskom svijetu. Takva stvarnost usmjerava određenu životinju prema cilju i ona predstavlja jedan uhodani ritam kojeg se životinja dosljedno pridržava jer o tome ovisi integritet životnog sklopa. Instinkt je jedan uhodani mehanizam koji služi u orijentaciji u prirodi i ima ulogu održavanja cjelovitosti vrste, te ne služi pojedinačnoj jedinki, već je njegova reakcija uvjetovana određenom uvjetovanju u okolini. Bitne karakteristike instinkta su urođenost i nasljednost. Pouzdanost instinkta koji omogućuje dosezanje koristi za vrstu ne treba potvrdi i provjeru jer on u sebi podrazumijeva unaprijed danu istinitost. Kroz svoje djelovanje, preko pamćenja, životinja može usavršiti svoje instinkte. Osim pamćenja s instinktom su povezana sva osjetila koja zaokružuju takav prirodni mehanizam.

Uz instinkt postoji još jedna odlika životinjske biti, a to je stvaranje navika ponašanja. Navike su posljedica djelovanja primitivne životinjske svijesti i stečene su, a ne urođene poput instinkta. Ovdje možemo govoriti o jednom nižem obliku svijesti⁴. Čovjek nema dobro razvijen instinkt, dok ima dobro razvijen razum i samosvijest. Instinkt kod životinje predstavlja jedan osjećaj koji se koristi kao *kriterij* razlučivanja raznolikih sadržaja iz okoline. S druge strane, pamćenje ima karakter proizvodnje asocijacija koje se stvaraju u procesu pokušaja i pogrešaka. Pritom se usvajaju one uspješne spoznaje koje koriste životnom sklopu.

Čovjek može biti sklon mehaničkom ponašanju i pritom samo slijediti uhodane predodžbe i spoznaje koje ne podliježu razumskom provjeravanju. Još jedna bitna odlika životinjskog svijeta je oponašanje drugih jedinki. Mana instinktivnog djelovanja je podređenost konstantnom dostizanju ugone. Takve težnje životinja se ne može osloboditi jer je ona uvijek okrenuta prema iskorištavanju okoline. Kod čovjeka je drugačija situacija jer on ima u svojem bitku dimenziju *samosvijesti* kojom može učiniti samog sebe predmetnim i tako analizirati svoje ponašanje. Zbog sposobnosti da svoje ponašanje podredi *duhovnim* ciljevima, on ne može uvijek biti podređen ugodi. Svjedoci smo različitih primjera kako čovjek svoj život žrtvuje za obitelj i bližnje. To nam pokazuje kako je on spreman zatomiti svoje životne potrebe radi dobra drugih.

Životinja je slična čovjeku u izražavanju emocija. Naturalističko stanovište razliku između životinje i čovjeka vidi samo u stupnju razvijenosti instinkta i inteligencije. U tom slučaju čovjekov bitak ostaje u okviru prirodnih zakonitosti. Prihvatanje naturalizma nužno podrazumijeva i pragmatističko razmišljanje u kojemu je isključiva vrijednost korist. Takav stav omogućava poistovjećivanje čovjeka sa životinjom, jer je životinja uvijek usmjerena prema koristi i ugodi. Tim jednostra-

4 Svijest možemo donekle povezati sa sposobnošću inteligencije ili uvjetno rečeno razuma koji s pamćenjem omogućava preinaku ponašanja. Ako prihvatimo naturalistički pogled na čovjeka koji kaže da on ima moć snalaženja u prirodi, onda je razlika između njega i životinje stupnjevita, a ne *supstancijalna*, gdje čovjek ima moć samosvijesti. Takvu dimenziju života ne nalazimo u životinjskom svijetu.

nim pogledom se na ograničen i neprimjeren način sagledava čovjekova narav, jer naturalizam zaboravlja na jednu njegovu karakteristiku koju ne izražava niti jedna životinja, a to je samosvijest u kojoj se očituje utjecaj duha prema odabiru onog ponašanja koje nije vezano isključivo uz iskorištavanje prirode. Međutim, da bi duh bio djelatan, potrebno je njegovo jedinstvo s emocionalnim, životnim porivom. Taj proces naziva Scheler *sublimacijom* u kojoj se snaga instinkta i poriva usmjerava u drugom pravcu u odnosu prema običnom iskorištavanju prirode, i tako čovjek »može svoju instinktivnu energiju sublimirati u duhovnu djelatnost«⁵. Aktualnost i snaga duha proporcionalno rastu u njegovu potiskivanju instinktivnog djelovanja i sublimaciji osjetilnosti.

Jedinstvo duha i tijela podrazumijeva neprihvatanje nekih razmišljanja poput Buddhina nauka o apsolutnom negiranju svega tjelesnog i osjetilnog u smjeru ostvarenja čiste, neosjetilne nirvane. Time nestaje osjetilni i emocionalni aspekt života koji je važan konstitutivni element čovjekove naravi. Isto tako neprihvatljiva je Schopenhauerova teza negacije i potpunog zaustavljanja tokova volje za životom da bi duh mogao biti djelotvoran. Duh, tijelo, osjećaji, osjeti su bitne karakteristike čovjekove naravi. Dinamizam osobe u duhu se manifestira preko energije života i emocionalnog poriva. U tom pogledu je također neprihvatljiv idealizam koji daje primat umu i duhu, a tijelu i materijalnoj stvarnosti pridaje sekundarnu ulogu.

Nadvladavanje naturalizma u kontekstu osobe

Kako smo već primijetili, u temelju čovjekova djelovanja se nalazi duh koji prepoznajemo iz njegovih djela, a njegovo bitno djelo je samosvijest. Takva stvarnost omogućava čovjeku da učini čitav svijet, ali i samog sebe predmetnim. U tom slučaju on ne mora biti podređen potrebi da iskorištava prirodu poput životinje, već može ustanoviti druge vrijednosti koje proistječu iz duha, odnosno iz njegova metafizičkog izvora — *osobe*. Temeljna značajka osobe i duha je »njegova egzistencijalna neovisnost od organskog«⁶. Dinamizam osobe se očituje u slobodi od prisile organskog uvjetovanja i svođenja egzistencije na puki opstanak.

Ona omogućava nadilaženje utjecaja okoline i time stvara *samosvjesno* odbijanje stanja u kojemu nešto *želimo*. Čovjek može promatrati neki predmet bez ikakvog interesa, dok se životinja ne može oduprijeti zavodljivosti okoline. Nju najviše zanima iskoristivost i korisnost određenog predmeta. Djelovanje osobe prelazi prizemnu usmjerenost na okolinu u novi način postojanja, a to je samopromatranje u samosvijesti. Takvu situaciju životinja ne može realizirati, jer ona »ne posjeduje samu sebe, nije u svojoj vlasti«⁷. Životinja može svoju okolinu osvijestiti, dok samu sebe ne može, niti može odrediti bit svojeg instinkta. Ona djeluje potpuno

5 M. Scheler, *Položaj čovjeka u kozmosu*, str. 66.

6 Isto, str. 45.

7 Isto, str. 49.

podređena zakonitostima okoline, a instinkt je samo izraz privlačnosti ili odbojnosti prema određenim podražajima. S druge strane čovjek ima sposobnost otpora i odupiranja utjecajima iz svijeta.

Svijest i instinkt u životinji te njezini osjeti koji su izvor povratne informacije prema okolini čine njezinu narav, ali u njoj ne nalazimo moć osvješćivanja vlastitih osjetilnih i emocionalnih reakcija. Čovjek pak ima sposobnost osvješćivanja svojeg djelovanja. Izvor te samosvijesti nalazimo u osobi čiji unutarnji dinamizam nadilazi relacije jedinke i okoline u svrhu opstanka. Zato čovjek nije apsolutno podložan determinističkoj prirodnoj zakonitosti, jer djelovanje osobe u čovjeku otvara prostor slobodi voljnog izbora prema vlastitu samooblikovanju, dok životinju oblikuje samo okolina.⁸ U nama leži moć *izbora* u stvaranju onog čovjeka koji proizlazi iz *ljubavi* duha u polju osobe. To djelovanje osobe se očituje u stvaranju kulture, jezika i umjetnosti. Čovjekova egzistencija u osobi treba imati svoj izvor, a Scheler smatra da je taj izvor Bog, jer mora postojati izvor ljubavi u čovjeku, a to je osoba Boga u Njegovoj egzistenciji ljubavi. Ovdje vidimo utjecaj Aristotelova metafizičkoga metodološkog razmišljanja u misaonom promatranju učinaka u stvarnosti prema prvom uzroku.

Djela ljubavi dinamizma osobe ne možemo objasniti naturalističkom koncepcijom antropologije, jer je ona izraz dublje duhovne stvarnosti koja je pokretač kulturnom stvaralaštvu. Zato postoji kvalitativna razlika između prirodnih zakonitosti i čovjekova kulturnog djelovanja. Zbog toga se Scheler suprotstavlja takvom naturalističkom redukcionizmu čovjekova bitka, jer on nije trivijalan predmet prirodoslovnog istraživanja, već u svojoj egzistenciji osobe određuje svijet u kojemu obitava.

Djelovanje samosvijesti se ne može odrediti načelom uzročnosti i time se čovjek ne može postavljati u okvire povijesnog determinizma. Njegova narav se treba sagledavati s metafizičkog aspekta koji ukazuje na temelje i uzroke. Temelj čovjekova djelovanja je duh s intuicijom kojom se nadilazi osjetilnost. Ovdje primjećujemo Bergsonov utjecaj. Taj utjecaj je vidljiv i u težnji da se s intuicijom pronađe temelj pozitivnim razumskim znanostima i tako se stvori jedinstvo između prirodnih znanosti i metafizike. Govor o intuiciji i samosvijesti teži prema odupiranju podređivanja težnji iskorištavanju okoline. Ta stvarnost *askeze* ima etičke implikacije u smislu da čovjek potiskivanjem instinkta u duhu može biti nepohlepan i nesebičan.⁹

Njegova egzistencija i duh prethode svakom ostvarenju ljubavi koju emocije prenose na novu razinu postojanja. Zato filozofska antropologija mora obuhvaćati spoznajni, moralni, emocionalni, umjetnički i prirodoznanstveni aspekt. Ona koristi spoznaje drugih znanosti poput psihologije, etike, biologije, estetike te ostalih prirodnih znanosti.¹⁰ Na osnovu njihovih istraživanja, kako smo već prije po-

8 Usp. E. Hufnagel, Temeljni motivi Schelerove metafizike, *Filozofska istraživanja* 92 (2004) XXIV, str. 443–459.

9 Usp. Isto, str. 456.

10 Usp. N. Skledar, *Čovjekov opstanak. Uvod u antropologiju*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1996, str. 56.

kazali, pronašli smo osobitost čovjekove egzistencije spram drugoga živog svijeta. Ta osobitost je duh u dinamizmu osobe koji omogućava nadilaženje instinktivnog i štoviše može učiniti sve predmetnim, pa i sebe u samosvijesti. U osobi nalazimo temelj ljubavi koja je vrhunac emocionalnosti. Duh je manifestacija osobe i on može spoznati temelje pojava u svijetu. Zato filozofija daje osnove istraživanjima pozitivnih znanosti.

Uz kulturološko stvaranje, čovjek može proizvoditi *oruda* radi tehnološkog razvitka. Međutim i u ovoj situaciji možemo ukazati na prisutnost duha kada običnu svrhovitost nekog predmeta načinjenog u neku korist postavlja u kontekst umjetnosti. Umjetnost je moguća preko projiciranja slobode iz duha u običan svakodnevni predmet ili oruđe, što mu daje novu funkciju i postavlja ga u drugi kontekst.

Ne smijemo zanemariti pozitivističko–naturalističko znanje. Ono s utjecajem metafizike ili s metafizikom ima važnu ulogu u stvaranju cjelovite slike čovjeka. Prožimanjem tih različitih pogleda na antropološku problematiku može se doći do kvalitetnih zaključaka. Kada bi čovjek bio isključivo usmjeren prema pozitivnim znanostima i proizvodio različita tehnološka oruđa, a da pri tome ne obrazuje i ne razvija duhovni dio, život bi bio isprazan. Osoba mora biti kriterij svakom znanju i istraživanju.¹¹

Uz kritičko razračunavanje s naturalističkim ograničavanjem i sužavanjem bitka, Scheler ne prihvaća Heideggerov redukcionizam čovjekove naravi na brigu i tjeskobu. Rješenje se nalazi u dinamizmu osobe u ljubavi koja nadilazi i racionalistički redukcionizam grčke filozofije u umu. Međutim ponekad čovjek zanemaruje svoju pripadnost poretku ljubavi i ograničava sebe instinktom gospodarenja i moći nad prirodom. Ljubav ne smije biti kontaminirana težnjom prema moći da bi mogla biti autentičnim izvorom plemenitih vrijednosti i tako stvoriti zajedništvo u odnosu s drugima.¹²

Izvor osobe u čovjekovoj egzistenciji

Na temelju proučavanja i istraživanja živog svijeta i naravi čovjeka Scheler dolazi do zanimljivih zapažanja i spoznaje karaktera *osobe*. Metodologija koja mu omogućava definiranje osobe je metafizička fenomenologija kojom stvara jedinstvo spoznaja biološke, kulturalne, sociološke i filozofske antropologije. Fenomenologija nije sredstvo da se u Husserlovoj transcendentalnoj redukciji jednostrano svede materijalni svijet na čistu svijest i tako ude u potpuni idealizam. To je zapravo put koji vodi prema shvaćanju prirode čovjekova emocionalnog djelovanja u stvarnosti. Tako nam se otvara mogućnost spoznaje *temelja* intencionalnog djelovanja prema dobru. Zato je važno proučavanje važnih fenomena poput svijeta, mržnje, pokajanja i ljubavi.¹³

11 Usp. M. Scheler, *Ideja čovjeka i antropologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996, str. 98.

12 Usp. M. Galović, *Socijalna filozofija*, Zagreb, Demetra, 1996, str. 45.

13 Usp. H. Plessner, *Stupnjevi organskog i čovjek. Uvod u filozofsku antropologiju*, Naklada Breza, Zagreb, 2004, str. 15.

Budući da osoba u samosvijesti pokazuje različite manifestacije od svijeta, možemo reći da ona svoj izvor ne posjeduje u svijetu. Kako je važno u filozofskom istraživanju dokučiti uzroke događanja, tako možemo zaključiti da je uzrok i izvor dinamizma osobe u čovjeku *Bog*. Osoba koja je temelj djelovanja i ishodište ljubavi, jer izvor čovjekove osobne samosvijesti u slobodi ne možemo pronaći u materijalnom svijetu. Spoznavanje svijeta, čovjeka i Boga čini jedno neraskidivo jedinstvo koje nije obična regulativna spoznajna ideja kako je to smatrao Kant, jer metafizičko–fenomenološkim istraživanjima, u suradnji s pozitivnim znanostima, nužno iz učinaka djelovanja čovjeka u svijetu dolazimo do *stvarne* Osobe Boga, a ne Njegove puke ideje.

Duhovna stvarnost u čovjeku ima svoj izvor u Bogu koji je ujedno izvor čovjekova slobodnog, kulturnog djelovanja. Zato se život u čovjeku nadilazi, jer on predstavlja jedan prijelaz prema Bogu. Zbog toga je netočna interpretacija istine, dobra, umjetnosti, jezika kao posljedica naturalističko–evolucijskog procesa. Ljubav, dobro, ljepota, istina se mogu dohvatiti u sferi osobe kao djela Božjega aktivnog stvaranja. Čovjeka ne možemo reducirati samo na *homo fabera*, kako to zastupa pragmatističko–pozitivistička antropološka koncepcija, jer je njegova bitna odrednica sudjelovanje u Božjem planu ljubavi i zato je »Bog jedina savršena i čista Osoba«¹⁴.

Egzistencija čovjeka ima svoj smisao u nadilaženju samog sebe i samotranscendiranju prema svojem temelju, Bogu. Da bi to postigao, čovjek mora proći proces *obrazovanja* u pronalaženju bitnih odrednica svoje naravi, polazeći od razumijevanja fenomena tokova života i osobe. Takav proces otvara uvid u prisutnost Boga u svojoj naravi. U odnosu čovjekove osobe i Osobe Boga stvara se zajedništvo ljubavi koja čovjeka oslobađa od požude prema određenim predmetima u prirodi. Čovjek može spoznati metafizičke temelje prirode i vrijednosti koje nadilaze osjetilni svijet i to ga bitno razlikuje od životinje. Kako smo već istaknuli i naglasili, životinja ima težnju prema posjedovanju okoline, dok čovjek može biti *slobodan* od robovanja privlačnosti ugone koju može izvući iz prirode.

On se može nalaziti u jednoj *askezi* života i time prevladati obične biološke i psihološke potrebe i požude.¹⁵ U njemu se manifestira i djeluje bitak Boga u otkrivanju ljepote svoje ljubavi koju čovjek može dosegnuti samosviješću. Pod askezom se ne podrazumijeva apsolutno negiranje života, već jedno racionalno zadovoljavanje bioloških potreba u službi vrijednosti osobe. Tako se egzistencija ne može svesti na isključivo zadovoljavanje tjelesnih i psiholoških potreba, već ona u jedinstvu s osobom i svojom okrenutošću prema Božjoj egzistenciji omogućuje čovjeku da ostvaruje svoju autentičnu narav, da zapravo *pronalazi* samog sebe.

Osoba u duhu je bitni temelj i njegova fundamentalna odrednica. Čovjek nije pasivan u dinamizmu ljubavi Božjeg djelovanja, već je i njegova osoba intencionalno usmjerena prema Božjem ostvarivanju i otkrivanju u svjetskom zbivanju. Sche-

14 Usp. M. Scheler, *Ideja čovjeka i antropologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996, str. 56.

15 Isto, str. 79.

ler smatra da je posebna čovjekova uloga suostvarivanje Boga u njemu. To je u biti jedan proces zajedničkog stvaranja u slobodi autentične egzistencije koja ima svoj izvor u ljubavi Božje egzistencije. Duh u čovjeku je zapravo koncentracija Božjeg duha.¹⁶ Ovdje možemo prigovoriti Scheleru što pod duhom podrazumijeva *koncentraciju* Božjeg Duha, a da se nije dotakao istinskoga metafizičkog statusa duha — *supstancije*.

Metafizičko istraživanje prema ustanovljavanju temelja znanja pozitivnih znanosti on naziva *obrazovanjem*. Taj proces omogućuje izoštravanje djelovanja osobe. Tako poznavanjem osjećajnih odnosa u sferi psihologije u sintezi s metafizičkom fenomenologijom možemo bolje proniknuti u bitak ljubavi, odnosno možemo bolje razumijevati narav osobe. Posljedica toga je pronalaženje određenih znanja koja trebaju služiti u razvijanju i oplemenjivanju vlastite egzistencije. U procesu unapređivanja egzistencije stječemo znanje i put prema izvoru egzistencije — Bogu.

Ne možemo se samo osloniti na pragmatističko znanje čija je svrha korist i ovladavanje prirodom. Zato postoji jedan imperativ prema nadilaženju svođenja filozofije na rad, tehniku, korist i moć. Potrebno je, naprotiv, *obrazovati* duh prema razvijanju osobe. Ne možemo sve podvrći načelu kauzaliteta i određenom determinizmu, jer se to protivi istinskoj naravi čovjeka koja iz njega proistječe, a to je sloboda. Ona je glavna karakteristika osobe i izvor je svakog izbora, htijenja ili odluke.

Čovjek se ne smije totalno *odvajati* od ostaloga živog svijeta, odnosno njega ne možemo promatrati u svjetlu potpune različitosti od drugih živih bića. Kompletan živi svijet sa svim svojim razlikama i sličnostima ima svoj *pratemelj* u Bogu. Zato je važno da se shvati »solidarnost svih živih bića međusobno u sveživotu, svih duhova u vječnom duhu, ujedno solidarnost svjetskog procesa sa sudbinom postanka njihova najvišeg temelja i njegovu solidarnost sa svjetskim procesom«¹⁷. Ovdje primjećujemo osjetan Hegelov utjecaj na Schelera u smislu svjetskog procesa postajanja duhom. Takva misao ima sličnost s Hegelovim dijalektičkim hodom prema ostvarenju apsolutnog duha. Također postoji mogućnost da daljnji razvoj ove misli završi u panteizmu, što ne bi bilo dobro. Bitak čovjeka ima udio u bitku Boga, ali karakter njihova odnosa nije dan u identičnosti, već *sličnosti*. Čovjekov bitak u nekim svojim segmentima pokazuje različite manifestacije. Njegova narav ima određene sličnosti s ostalim živim svijetom. Kako vidimo, između *stvarnosti* svijeta, čovjeka i Boga postoje razlike, ali i sličnosti, pa samim time i određeno zajedništvo i jedinstvo.

Zaključak

U pokretanju i obnavljanju antropologijskog projekta, Scheler se kritički osvrće na prirodoznanstveno poimanje čovjeka. Takvo naturalističko shvaćanje po-

16 Isto, str. 85.

17 Isto, str. 208.

drazumijeva njegov evolucijski razvoj i pritom se njegov bitak može promatrati u okviru biološko–fizioloških promjena.¹⁸ Biološku antropologiju slijedi i kulturalna (sociološka) antropologija koja tvrdi da su kultura, umjetnost, znanost, jezik posljedice genetskog razvoja.

Zato on nastoji upozoriti na grešku u ovakvom razmišljanju, jer ako prihvatimo ovu koncepciju, prihvaćamo situaciju u kojoj je razlika između čovjeka i životinje samo u stupnju snalaženja u prirodi. Međutim takav stav je površan i netočan, jer ne zahvaća cjelinu bitka. U današnjem dobu također nailazimo na takav stav. To je suvremeni pozitivistički mentalitet koji želi promatranje čovjeka reducirati na osjetilnost i iskustvenu verifikaciju. Samim time njegovo djelovanje se želi interpretirati determinističkim načelom kauzaliteta.

Scheler želi opovrgnuti takav deterministički pristup, jer je sloboda bitan aspekt u shvaćanju čovjekove naravi. Područje u kojemu se ostvaruje sloboda je *samosvijest* u izvoru *osobe*, koja je bitna odrednica i postavlja čovjeka u drugačiji način postojanja od ostaloga živog svijeta. U njegovoj egzistenciji nalazimo dimenziju *duha* i kao takav ne podliježe kauzalističkom principu. Duh u osobi nije podložan tijelu i osjetilima, već ga on u jedinstvu s tijelom postavlja na novu razinu postojanja i tako u suradnji s njim unapređuje djelotvornost čovjekovog djelovanja. Iz toga možemo zaključiti da čovjek u svojoj samosvijesti može svoje intencionalno djelovanje usmjeriti prema samoodređenju.¹⁹

Neprihvatljiva je pozitivističko–pragmatistička misao ograničenog promatranja čovjeka isključivo kao *homo fabera*, bića rada, proizvođenja i koristi. Prihvaćanjem ovakvog gledišta, čovjeka srozavamo na instinkt gospodarenja nad prirodom. U skladu s tim on postaje biće koje je isključivo podređeno potrebi razmjene energije s prirodom radi održavanja svojeg biološko–genetskog ustroja.

Instinkt gospodarenja nad prirodom ne može biti jedini antropološki aspekt i pritom je nedopustiva težnja prema stvaranju onog znanja koje će služiti tom instinktu. O takvom znanju je govorio također Nietzsche smatrajući da je volja za moć bitan metafizički temelj koji određuje život. Takva teza je neprimjerena karakteru osobe. Pozitivizam zanemaruje činjenicu da čovjek ne može biti apsolutno podređen težnji prema iskorištavanju prirode. To on ne smije sebi dopustiti jer ima *dar* samosvijesti koja omogućava transcendiranje samog sebe prema stvarnosti osobe čiji dinamizam potiče na askezu u oslobođenju vlasti požuda i strasti.

Neispravno je prihvaćanje pragmatističko–pozitivističkoga antropološkog modela, jer ako bismo bili zagovaratelji koristoljublja, hedonizma i konformizma, postoji velika mogućnost da upadnemo u sebičnost, pohlepu i nezasićenost. To su vrlo ozbiljne etičke implikacije. Nije Schelerova namjera da u potpunosti negira osjetilnost i važnu ulogu tijela u tematiziranju čovjekova bitka, već želi istaknuti da ne smijemo biti previše opterećeni svojim požudama i osjetilnim željama i da trebamo težiti prema skromnosti i umjerenosti. Zato nije dobra pretjerana usmjerenost

18 Usp. M. Scheler, *Položaj čovjeka u kozmosu*, str. 11.

19 Usp. K. Wojtyła, *Osobna struktura samoodređenja*, *Obnovljeni život* (34) 1 (1979) str. 5–13.

prema tjelesnim užicima i prekomjernom zadovoljavanju požuda, jer tako postajemo robovi svoje instinktivnosti i time izobličujemo vlastitu narav. Stoga u dohvat samosvijesti možemo spoznati čovjekov poseban način postojanja: stvarnost osobe koja daje *slobodu* egzistenciji.

U nekim dijelovima svojih glavnih knjiga *Položaj čovjeka u kozmosu* i *Ideja čovjeka i antropologija* on je izražavao svoje teze koje su imale veze s idealizmom, odnosno nastojao je iz polazišta uma dokučiti i spoznati narav čovjeka. Ipak je na kraju shvatio da ne bi bilo dobro davati apsolutnu vrijednost umu, a zanemarivati ono *stvarno* dano u evidenciji iskustva. Posljedica te spoznaje je obrat u njegovoj metodologiji istraživanja prema ustanovljavanju spoznajne cjeline instrumentarija uma i sadržaja iskustva, pridavajući im ravnopravni spoznajni status. U skladu s tim metafizikom želi istražiti i pronaći temeljno i konstitutivno pojavnog svijeta, i tako je stvorio metodu metafizičke fenomenologije koja pomaže iz danog iskustva djelovanja čovjeka izvući njegovu bit ili *ideju*. Metafizičko znanje potječe iz iskustva i utemeljuje ga i ono vrijedi kao glavni kriterij u antropološkom istraživanju te se tako može otkriti »ljubavno odnošenje što traži prafenomene«²⁰.

20 M. Scheler, *Ideja čovjeka i antropologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996, str. 223

ANTHROPOLOGICAL THOUGHT IN THE PHILOSOPHY OF MAX SCHELER*Dalibor Pinčić**Summary*

It is extremely important to stress the unique position within the universe that man's existence holds with relation to the all other types of existence. Philosophical traditions such as positivism, naturalism and pragmatism have endeavoured to explain the nature of man through evolution, through genetic structure and through the animal instinct to control nature. In recent times we have been witnessing a growing scepticism regarding the evolutionary concept of life development. Thus it is impermissible to reduce the human being to a mere creature possessing the faculties of reason and sense perception which are in the function of seeking pleasure, power and of utilitarianism. All of these advocate the notion of materialism which negates the existence of the person and the spirit, for man can always be explained by means of the laws of nature and determinism. Max Scheler has asserted in his concept of philosophical anthropology the unique nature of man's activity and of a particular reality characterized by features distinct from all other varieties of life on earth: the reality of a self-aware human being, prompted to reflect on his own actions. This kind of reflection results in the establishment of acceptable models of activity, and so man can choose the appropriate approach. However, such a situation implies the existence of freedom and hence of the spiritual in man. A person who is free can resist the utilitarian, greed and power instincts, for his freedom enables him to reflect on values such as love. Love inspires asceticism and seeks the good of our fellow human being. The origin of the dynamics of personal love is not to be found in the materialistic-deterministic sphere, but rather in only one reality — that of the Person of God.

Key words: living being, life, emotional drives, feeling, instinct, technique, Husserl, Bergson, science, consciousness, self-awareness, sublimation, relationship, spirit, mind, existence, intuition, freedom, person, man, education, culture, knowledge, truth, asceticism, love, nature, essence, being, experience, world, idea, metaphysical phenomenology, God.